Lichocka, Halina

Zakład Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 54/2, 220-226

2009

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wielu uczelniach (spis tych uczelni podany jest na końcu sprawozdania z działalności IHN PAN), wygłaszanie referatów na konferencjach i seminariach naukowych (spis tych konferencji znajduje się na końcu sprawozdania z działalności IHN PAN) oraz publikowanie artykułów (spis publikacji znajduje się na końcu sprawozdania IHN PAN).

Warto wymienić także te przedsięwzięcia, które miały nieco inny charakter. I tak dr P. Komorowski i dr J. Kurkowski opracowali i wydali w wydawnictwie Hachette ilustrowany informator zatytułowany *Zamki, turnieje, rycerze* – z serii *Miejsca niezwykłe*. W informatorze omówione są polskie rezydencje obronne i związane z nimi imprezy popularyzujące historię. Ponadto dr Kurkowski opublikował dwa artykuły w języku angielskim – o elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego i o rugach pruskich – w *A Painted History of Poland*, wydanej przez Wydawnictwo DEMART. Wziął również udział 11 lipca w audycji „Radia dla Ciebie", poświęconej prezentacji książki *Zamki, turnieje, rycerze*. Także doc. dr hab. L. Zasztowt udzielił wywiadu dla programu trzeciego TVP na temat sesji w Pułtusku o wkładzie Polaków do nauki światowej. Ponadto przewodniczył dwom dyskusjom o książkach, zorganizowanym przez IHN PAN i Wydział II TNW (R. Herczyński, *Spętana nauka. Opozycja intelektualna w Polsce 1945–1970*, Warszawa 2008 oraz *Po drogach uczonych. Wywiady z członkami Polskiej Akademii Umiejętności przeprowadził Andrzej Kobos*, Kraków 2007–2008). Z kolei dr Michał Pędracki opracował i przedstawił dwie projekcje multimedialne: 11 maja w Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie (*Moc w cierpieniu się doskonal. Zarys ideologii szamanizmu*) i 20 maja w Ambasadzie Federacji Rosyjskiej (*Tajga, komary i duchy. Na szlakach i bezdrożach Jakucji*). Warto wspomnieć także o wykładzie prof. dr hab. Kaliny Bartnickiej na Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Działdowie o uniwersytetach w Polsce oraz o udziale niektórych pracowników Zakładu w oprowadzaniu zwiedzających po Pałacu Staszica w ramach Nocy Muzeów (doc. Schiller, dr Zamojska, doc. Zasztowt).

Opracował *Jan Piskurewicz*
Instytut Historii Nauki PAN

Zakład Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki

Na przestrzeni kilku ostatnich lat w działalności naukowej Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki występuje nie trudna do zauważenia tendencja, prowadząca do ciągłego poszerzania pola badawczego. Zjawisko to ze wszech miar należy uznać za pozytywne. I nie chodzi tu tylko o nową jakościowo problematykę, ale, a może nawet przede wszystkim, o metodę realizacji badań. Coraz częściej bowiem pracownicy Zakładu uczestniczą w programach badawczych innych instytucji i placówek, albo też koordynują podejmowane

w Zakładzie badania, których realizacja wymaga udziału współpracowników z zewnątrz. Tego rodzaju styl działania sprzyja formułowaniu zadań interdyscyplinarnych i przyczynia się do integracji środowisk zainteresowanych historią poszczególnych nauk.

1. Z pogranicza historii i filozofii nauki

Teoretyczna refleksja na temat meandrów rozwoju myśli naukowej w rozmaitych dziedzinach poznania, mniej lub bardziej wyraziście daje o sobie znać w pracach, stanowiących rezultat badań dotyczących historii nauki. Szczególnie wyraźnie widać ją w działalności naukowej doc. dr. hab. Wiesława Wójcika, który opracował wybrane zagadnienia filozofii matematyki, reprezentatywne dla twórców polskiej szkoły matematycznej; zajmował się także filozofią budowania norm etycznych oraz filozofią dialogu w komunikacji międzykulturowej. Problem wzajemnych związków filozofii i nauk przyrodniczych, a także inny problem, dotyczący szeroko rozumianego pojęcia ciągłości i nieciągłości w rozwoju nauki od starożytności po czasy współczesne, były przedmiotem rozważań doc. dr. hab. Michała Kokowskiego. Antykiem zajmował się doc. dr hab. Robert Zaborowski, który zakończył pierwszy etap swoich badań nad uczuciowością we fragmentach presokratyków. Niełatwe zagadnienie statusu ontologicznego obiektów matematycznych próbował rozwiązać Krzysztof Maślanka. On także dokonał zwięzłej prezentacji oraz charakterystyki poglądów Michała Hellera na temat filozofii przyrody. Z filozofią przyrody wiąże się również artykuł przygotowany przez doc. dr hab. Halinę Lichocką, dotyczący stanowiska człowieka wobec makrokosmosu świata roślinnego w nauce Oświecenia. Wzajemne powiązania filozofii i historii dziedziny nauka stanowią przedmiot systematycznych badań prof. dr. hab. Stefana Zameckiego, który kontynuował zbieranie i opracowywanie materiałów do książki: *Problematyka filozofii i historii dziedziny nauka w pracach Williama Whewella (1794–1866).*

2. Nauki ścisłe

2.1. Historia matematyki

W roku 2008 kontynuowane były badania dotyczące drugiego przełomu w matematyce, jaki zarysował się na początku XIX w. Realizacją tego tematu oraz późniejszym o sto lat rozkwitem matematyki na ziemiach polskich zajmował się W. Wójcik. Z rozpoczętych przez niego badań wynika, że na świetny rozwój polskiej matematyki, obserwowany w pierwszej połowie XX w. miało istotny wpływ oddziaływanie specyfiki kultury narodowej oraz użyteczność aplikacji teorii matematycznych dla innych dziedzin wiedzy. W tym okresie powstały oryginalne polskie szkoły matematyczne. Najnowsza natomiast matematyka, a szczególnie wybrane kierunki analitycznej teorii liczb oraz historia rozwoju tej teorii, znajdują się w centrum uwagi doc. dr. hab. K. Maślanki, który

ma na tym polu poważne, światowe osiągnięcia. Wystarczy dodać, że jedno z nielicznych jak dotąd, rozwinięć funkcji zeta jest jego autorstwa.

2.2. Historia astronomii

Kontynuując badania nad astronomią starożytną doc. dr hab. Jarosław Włodarczyk przygotował komentarz i wstęp do pierwszego w języku polskim wydania dzieła Klaudiusza Ptolemeusza *Tetrabiblios*, które powinno ukazać się drukiem w 2009 r. Opracował ponadto i oddał do druku artykuł ukazujący wkład osiągnięć polskich astronomów do światowego dziedzictwa. Tekst ten przeznaczony jest, jako rozdział, do monografii zbiorowej, przygotowywanej przez Komitet Historii Nauki i Techniki PAN. Z historią astronomii wiążą się także zainteresowania badawcze doc. dr hab. M. Kokowskiego, kontynuującego prace na temat historiografii dotyczącej Mikołaja Kopernika.

2.3. Historia chemii

Podobnie jak w latach ubiegłych, badania w tym zakresie miały głównie na celu poznanie historii rozwoju chemii na ziemiach polskich, w ścisłej korelacji z nauką europejską. Zgodne z tą linią są działania S. Zameckiego, kontynuującego gromadzenie materiałów do studium *Europejskie inspiracje w pracach Ignacego Fonberga (1801–1891)*. Ten sam główny cel realizował dr Marcin Dolecki, który w 2008 r. ukończył i obronił rozprawę doktorską pt. *Znaczenie prac Ludwika Brunera (1871–1913) dla rozwoju chemii fizycznej*. Bruner był jednym z pionierów tej specjalności chemicznej w Polsce i jednym z pierwszych fizyko-chemików w Europie. Kilka lat starszy od Brunera, Ignacy Mościcki, animator przemysłu azotowego w Szwajcarii, a później przemysłu chemicznego w Polsce, nauczyciel akademicki i wynalazca, który zgodził się zostać politykiem – stał się bohaterem nowego tematu, podjętego przez H. Lichocką. W odróżnieniu od poprzedniej, poświęconej Mościckiemu monografii tej autorki, nowe opracowanie będzie próbą ukazania pełnej biografii naukowej, bez ograniczania się li tylko do zagadnień wpisanych w historię nauki i techniki. W ramach tego tematu H. Lichocka przeprowadziła badania archiwalne w Bibliotece Jasnogórskiej Ojców Paulinów w Częstochowie, gdzie znajduje się bogaty, od niedawna udostępniany zbiór dokumentów, listów i pamiątek rodzinnych Marii i Ignacego Mościckich.

3. Nauki przyrodnicze

3.1. Historia nauk o Ziemi

Historyczny rozwój nauk geologicznych i górnictwa stanowi przedmiot badań dr. Andrzeja J. Wójcika, kontynuującego prace nad tematem: *Poznawanie geologiczne i górnicze obszarów pogranicza Górnego Śląska w pierwszej poło-*

wie XIX w. W minionym roku A. J. Wójcik wykonał analizę kolejnej grupy materiałów archiwalnych w zbiorach polskich i niemieckich. We współpracy z Muzeum Techniki w Dortmundzie podjął realizację projektu *Polen – Ruhr*, dotyczącego dziejów Polaków w Zagłębiu Ruhry. Ważnym osiągnięciem jest zakończenie i przekazanie do druku książki: *Zachodni okręg górniczy. Studia z dziejów geologii i górnictwa w Królestwie Polskim.* Przedmiotem badań kontynuowanych przez A. J. Wójcika są również archiwalne materiały kartograficzne, zwłaszcza rękopiśmienne mapy specjalistyczne, ukazujące rozwój górnictwa.

Historia kartografii drugiej połowy XVIII w. stanowi tematykę rozprawy doktorskiej, przygotowywanej przez mgr Aldonę Ertman. W roku 2008 powstał pierwszy rozdział tej pracy, w którym została przedstawiona analiza części szkiców Karola Pertheesa w porównaniu z rękopiśmiennymi mapami woj. podlaskiego oraz szkicami parafii zawartymi w XII tomie rękopisu pt. *Geograficzno-statystyczne opisanie...* Kontynuując badania związane z realizacją tematu doktorskiego A. Ertman przeprowadziła kwerendę w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk oraz w Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.

3.2. Historia nauk farmaceutycznych

W zakresie historii nauk farmaceutycznych przygotowywane są aktualnie dwie rozprawy habilitacyjne. Pierwsza z nich dotyczy wiedzy o roślinach odurzających, zawartej w polskim piśmiennictwie naukowym XIX w. Temat ten realizuje dr Beata Wysakowska, która w 2008 r. zajęła się badaniami dotyczącymi kokainy. Dokonała przeglądu prasy lekarskiej oraz dysertacji doktorskich z II połowy XIX w., co w efekcie doprowadziło do odnalezienia wielu, nie wykorzystanych dotychczas przez historyków nauki, prac oryginalnych o działaniu, zastosowaniach i dawkowaniu tego alkaloidu. Materiałów do swojego tematu poszukiwała B. Wysakowska również w Kownie: w Archiwum Miejskim oraz w Muzeum Litewskiej Historii Medycyny i Farmacji. W Muzeum kownieńskim miała możność obejrzenia zbioru farmakognostycznego Jana Muszyńskiego, profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1921– 939. Opracowała artykuł poświęcony historii tego zbioru.

Nad rozprawą habilitacyjną pracuje dr Anna Trojanowska. Rozprawa dotyczy surowców pochodzenia zwierzęcego w lecznictwie I połowy XIX w. A. Trojanowska kontynuowała zbieranie i analizę materiałów źródłowych oraz kwerendy w bibliotekach i archiwach Warszawy i Wilna. W rezultacie powstały dwa kolejne rozdziały rozprawy, poświęcone surowcom pochodzenia zwierzęcego w *Pharmacopea Regni Poloniae* oraz stosowaniu tych surowców jako substancji odżywczych. Zagadnienie wartości odżywczej pokarmów w poglądach dziewiętnastowiecznych lekarzy opracowała A. Trojanowska w oddzielnym artykule.

Nowy temat: *Prace źródłoznawcze i analityczne dotyczące roli ośrodka łódzkiego w powstaniu i rozwoju historii farmacji jako dyscypliny uniwersyteckiej*

rozpoczęła prof. dr hab. Barbara Kuźnicka. W 2008 r. została zebrana dokumentacja źródłowa oraz poddana analizie literatura naukowa, wiążąca się z tym tematem. Zamysłem końcowym jest opracowanie monografii: *Robert Rembieliński (1894–1975) – twórca polskiej szkoły historii farmacji.*

Działalność naukowa aptekarza – Ferdynanda Karo stała się przedmiotem prac rozpoczętych przez doc. dr hab. Iwonę Arabas, która przygotował i zgłosiła do konkursu o grant, projekt badawczy: *Thesaurus plantarum sybericarum. Badania syberyjskie polskiego florysty Ferdynanda Karo (1845–1927) oraz analiza florystyczna jego zielnika ze szczególnym uwzględnieniem roślin leczniczych.*

Historia aptekarstwa natomiast zainspirowała prace doc. dr hab. Bożeny Urbanek. Przedmiotem jej badań było funkcjonowanie aptek w Bielsku począwszy od XVIII do połowy XX w. Na podstawie bogatych i dotychczas mało znanych materiałów archiwalnych B. Urbanek napisała i przekazała do druku monografię poświęconą temu zagadnieniu.

3.3. Historia medycyny

Prof. dr hab. Andrzej Śródka kontynuował działania związane z redakcją naukową pracy zbiorowej, dotyczącej historii medycyny. Ma to być podręcznik akademicki, w którym znajdą się również jego autorskie opracowania na temat dziejów polskiej neurologii, chemii lekarskiej i fizjologii. Ponadto A. Śródka napisał artykuł o przyczynach ograniczonej recepcji polskich osiągnięć badawczych na świecie na przełomie XIX i XX w., a także przygotował do wydania pełny tekst przedwojennego podręcznika Władysława Szumowskiego: *Historia medycyny filozoficznie ujęta.*

Kontynuowane były również prace w zakresie realizowanego przez B. Urbanek tematu: *Kształtowanie się specjalności medycznych na ziemiach polskich od połowy XIX w. do wybuchu I wojny światowej.* Praca jest już bardzo zaawansowana i przewiduje się, że niebawem zostanie zakończona.

3.4. Historia instytucji upowszechniających naukę

Rola gabinetów osobliwości jako protomuzeów nauki jest zagadnieniem, w ramach którego I. Arabas kontynuowała badania w kierunku próby odtworzenia dziejów gabinetu Anny Jabłonowskiej z Siemiatycz. W związku z tymi badaniami została wykonana kwerenda w Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu.

4. Historia techniki

Realizowane przez prof. dr. hab. Bolesława Orłowskiego prace nad akademickim podręcznikiem powszechnej historii techniki dobiegają końca. Przewiduje się, że rzecz będzie oddana do druku w bieżącym roku. Zakończona

natomiast została książka tegoż autora, zatytułowana: *Polska przygoda z techniką – wielkie i małe sukcesy polskich wynalazców, inżynierów i menedżerów*. Książka ta, której celem jest propagowanie studiów inżynierskich, powstała z inspiracji Instytutu Lotnictwa Politechniki Warszawskiej.

Historią lotnictwa w II Rzeczypospolitej zajmował się doc. dr hab. Edward Malak. Kontynuował zbieranie i analizę materiałów ukazujących ewolucję konstrukcji silników spalinowych, stosowanych w lotnictwie oraz uwarunkowania kształtujące polski przemysł samolotowy i stan naszego lotnictwa wojskowego do 1944 r.

Podobnie jak w latach ubiegłych kontynuowane były badania zachowanych śladów górnictwa na ziemiach polskich w aspekcie ochrony środowiska naturalnego oraz udostępniania dziedzictwa techniki dla celów turystycznych. Ze strony Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki w badaniach tych uczestniczy Andrzej J. Wójcik. Są one prowadzone we współpracy z Katedrą Geomechaniki, Budownictwa i Geotechniki na Wydziale Górnictwa i Geoinżynierii Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie oraz z Katedrą Geomechaniki, Budownictwa Podziemnego i Zarządzania Ochroną Powierzchni na Wydziale Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej w Gliwicach. A. J. Wójcik, w związku z prowadzeniem działu: *Historia i współczesność* na łamach kwartalnika „Budownictwo Górnicze i Tunelowe", zajmował się również opracowywaniem artykułów o zachowanych zabytkach górnictwa podziemnego.

* * *

W Zakładzie Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki działają trzy stałe zespoły interdyscyplinarne, zajmujące się dziejami wybranych dziedzin nauki. Zespoły te skupiają badaczy i miłośników historii nauki z różnych ośrodków akademickich w kraju.

Najdłuższe tradycje ma Zespół Historii Kartografii, który w 2008 r. przeprowadził zmiany organizacyjne. Nowym przewodniczącym tego Zespołu został prof. dr hab. Zbigniew Wójcik, wiceprzewodniczącym dr Jerzy Ostrowski, zaś obowiązki sekretarza przyjęła mgr Dorota Kozłowska. Zarząd w nowym składzie rozpoczął przygotowania do XXIII Konferencji Historyków Kartografii, która ma być zorganizowana we współpracy z Archiwum Państwowym m. st. Warszawy. W 2008 r. staraniem Zespołu oraz Uniwersytetu Szczecińskiego ukazał się XIV tom serii „Z Dziejów Kartografii", zatytułowany: *Dawna mapa źródłem wiedzy o świecie*. Jest to pokłosie poprzedniej Konferencji, która odbyła się w Pobierowie w 2007 r.

Nieco młodszy stażem Zespół Historii Farmacji, którego przewodniczącą jest dr Beata Wysakowska, organizuje – we współpracy z Zespołem Sekcji Historycznych Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego – doroczne Ogólnopolskie Przeglądy Prac Magisterskich. Przeglądy mają charakter sesji naukowych, cieszą się coraz większym zainteresowaniem i rozszerzają zasięg nawet poza

granice. W Przeglądzie w 2008 r. oprócz przedstawicieli ośrodków krajowych, wzięło udział dwóch magistrantów z Litwy, którzy wykonali swoje prace dyplomowe w Uniwersytecie Medycznym w Kownie.

Spośród tych trzech Zespołów najmłodszy jest Zespół Historii Matematyki, kierowany przez doc. dr hab. Wiesława Wójcika. Począwszy od roku 2008 Zespół jest jednocześnie VII Tematyczną Grupą Badawczą w ramach Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, założonym w Krakowie przez ks. prof. Michała Hellera. Prace Zespołu koncentrują się głównie wokół problemów objętych wspólnym tematem *Historia matematyki: Ludzie – Idee – Inspiracje filozoficzne.*

Opracowała *Halina Lichocka*
Instytut Historii Nauki PAN

MODELE NAD PORTRETEM

W odpowiedniej dlań scenerii Pałacu Staszica w Warszawie spotkali się 1 grudnia 2008 r. bohaterowie – aktualni lub potencjalni – wywiadów dra Andrzeja Kobosa w serii *Po drogach uczonych*, jakich trzy tomy ukazały się nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, a przedsięwzięcie bynajmniej nie ma się ku końcowi. Od razu powiem, że do kontynuacji zachęcano autora gorąco. Spotkanie zorganizowały: Wydział II Towarzystwa Naukowego Warszawskiego oraz Instytut Historii Nauki PAN, a prowadzili je Dyrektor IHN PAN prof. Leszek Zasztowt i Przewodniczący Wydziału II TNW prof. Stanisław Bylina.

Prof. Andrzej Śródka, którego warto przypomnieć jako autora czterotomowego *Słownika uczonych polskich XIX i XX wieku* (1994–1998), podkreślał tę zasługę Andrzeja Kobosa – za jaką i jemu samemu należy się wdzięczność czytelników (przy każdym biogramie wymienił zasłużonych przodków i potomków) – krótkie, na wstępie każdej rozmowy, wskazanie społecznej i kulturowej metryki bohatera wspólnie dalej kreślonej biografii. To ważne, gdy owe metryki składają się na szkic do portretu polskiej inteligencji, której twórczą grupę stanowią członkowie PAU.

Prof. Janusz Tazbir zwracał uwagę na popularyzatorskie walory rozmów z uczonymi bardzo różnych specjalności – podczas lektury trzech grubych tomów wędrujemy po szlakach współczesnej fizyki (trudnych czasem dla czytelnika nieprzygotowanego), biologii molekularnej z jej rozmaitymi odnogami, matematyki, archeologii, historii literatury, sztuki i świata, medycyny, geologii, filozofii, twórczości artystycznej... Skoro wybitny historyk wyznaje, że ani się nie nudził, ani nie popadał w kompleksy – to jest to wysoka ocena autora. Nawet gdyby fakt, że prof. Tazbir jest jednym z bohaterów książki działał na korzyść Andrzeja Kobosa, który już podczas kreślenia wizerunku zyskał był uznanie